

Áramvonalasított „csípésrend”

Hogyan változott az akadémiai kutatóhálózat a Pálinkás-korszakban?

„A nemzetközi versenyképesség terén lehetőségeink határaihoz értünk, hiszen korszerű nagy műszerek nélkül nehéz helytállni. Egy ideig meztől is versenyezhetünk a sportcipőben futókkal, ha jobb a taktikánk, vagy levágunk néhány kanyart, de erre nem lehet berendezkedni, ezt hosszabb távon senki sem bírja” – mondta egy akadémiai intézeti kutató. Ez lenne a helyzet? Mi változott Pálinkás József elnöksége alatt?

Ötvös Zoltán

2008 májusától vezeti a Magyar Tudományos Akadémiát a debreceni illetékességű fizikus, Pálinkás József. Tudományos eredményei mellett megválasztásában nagy szerepet játszott politikai előlétele. Jogal feltételezhetők róla, hogy az első Orbán-kormány idején miniszterként is dolgozó akadémikus kapcsolatrendszerének köszönhetően hatékonyan tudja az Akadémia érdekeit szolgálni, az elkerülhetetlen megújulást elindítani. Elődje, Vizi E. Szilveszter hatéves elnöksége alatt minduntalan reformokat emlegetett, de az Akadémia intézeti hálózata alig változott.

Márpedig lépni kellett. 1990 után sok tehetség külföldre ment, vagy éppen sokkal jobban fizető pályát választott. A fizetések azóta sem javultak. Bárony István, az MTA Műszaki Fizikai és Anyagtudományi Kutatóintézetének (MTA MFA) igazgatója szerint a magyar professzori fizetés nagyjából meg egyezik a holland minimálbérrel. Számolni kell azzal, hogy minden kiemelkedő tehetség munkatársat jól fizető állás vár külföldön. Pálinkás József, az MTA elnöke szerint jellemző, hogy aki teheti, külföldi egyetemen tanul, s onnan nehéz a visszafutni.

Pálinkás József sajnálatosnak tartja, hogy az elmúlt évtizedben kutatási berendezések beszerzése helyett elsősorban építkezés folyt a rendelkezésre álló forrásokból. Mára az akadémiai kutatóhálózat infrastruktúrája nagymértékben elavult: az intézetekben található műszerek valódi értéke könyv szerinti értékük mindössze 20 százaléka. A következő időszak legfontosabb feladatai ezért az akadémiai intézetek műszerparkjának korszerűsítése. Jövőre 300 millió külön keret segíti az akadémiai műszerbeszerzéseket, illetve műszerekre fordítható az új elnök szellemi „zászlóshajójának” nevezhető Lendület Program egymilliárdos támogatásának egy része is.

Az MTA MFA utótlára 2002-ben, a Széchenyi-tervből kapott jelentős – 120 millió forintot meghaladó – célzott műszertámogatást. Bárony István igazgató szerint ha tényleg vártak volna kormányzati támogatásra, akkor ma már nem tudnának dolgozni a lepusztult épületekben és az elhasznált berendezésekkel. Ezért minden erejükkel arra törekedtek, hogy az elnyert kutatási projektek beruházási forrásait, valamint szabadfelhasználású forrásait összpontosítva fordítsák ügyes gazdálkodással az elengedhetetlen beszerzésekre. Előnyös együttműködések keretében, szolgáltatások biztosításával próbálnak hozzájutni nem mindig új, de az eredeti ár töredékéért, 20–80 millió forintért megvásárolható, berendezésekhez.

Eddig egyetlen Nobel-díjjal elismert kutatási eredmény sem született a Magyar Tudományos Akadémia kutatóintézeteiben. Lehet, hogy nem is ez a feladata a hálózatnak? – kérdezem Pálinkás József elnöktől, aki szerint, ha valaki kutatónak megy, ilyen szintű elismerésre kell törekednie. Az utóbbi időszakban is született számos olyan eredmény – például a Fodor Zoltán és Katz Sándor nevéhez fűződő, a proton belső szerkezetén alapuló tömegmeghatározás –, amelyet a nemzetközi tudományos közélet megalapozó felismerésként ismer el. Nobel-díjat eddig mégsem kaptunk, sőt, aki figyel, láthatja, hogy a tehetőes államok kutatóközpontjaiban dolgozók inkább esélyesek ilyen elismerés besöprésére. Ebből



Pálinkás József (fent) minőségi megújulásban bíz
Fotó: Szabó Bernadett

Kenesei István (középen) szerint az MTA elnöke gyors léptekkel áramvonalasított
Fotó: Szabó Barnabás

Kiss László (lent) Sidney-ből tért haza
Fotó: Kocsis Zoltán

„Bármennyire meglepheti is a kívülállók, a tudományt nem lehet demokratikusan irányítani. Mivel a tudósok között világos „csípésrend” uralkodik, a rangsorban „feljebb levőket” kell nagyobb lehetőségekhez juttatni, és ennek nem a többségi szavazás a célravezető módszere.



azonban nem következik, hogy aki igazán nagyot akar dobni, mindenképpen külföldre kell mennie.

A legkiválóbb kutatóhelyek értékörzése és a nemzetközileg is versenyképes kutatási témák kiemelt támogatása jegyében indult el a Lendület Program. Az intézeti hálózat megújítását is célzó program egyszerre jelenti az eddig külföldön dolgozó (és anyagi okokból hazajönni képtelen) kutatók Magyarországra hívását nemzetközi mércével mérve is versenyképes fizetéssel, illetve az Akadémia kutatóintézet-hálózatának fokozatos minőségi megújítását. Pálinkás József szerint a program lehetőségét ad arra is, hogy elinduljon a kutatóintézetek minőségi megújítása-átalakítása anélkül, hogy kívülről, erőszakosan nyúljanak bele az intézetek működésébe.

A pályázatra nemzetközileg elismert, kiemelkedő teljesítményt felmutató, 45 évnél fiatalabb kutatók jelentkezhetnek. A nyertesek havi bruttó 876 ezer forintos kutatócsoport-vezetői fizetéssel alapíthatnak önálló kutatócsoportot, az akadémiai kutatóintézet jól felszerelt laboratóriumot biztosít. Az MTA öt évre biztosítja a támogatást. A rendkívül szigorú pályázati feltételek ellenére tavaly huszonnegy, idén huszonkét pályázat érkezett. A tavalyi öt nyertes első eredményei azonban több mint ígéretesek. A pályázati modell fontos eleme, hogy a nyertesek csaknem annyi további külső pályázati forrást hoztak az intézetüknek, mint amennyit a központi költségvetésben rájuk költöttek.

Kiss László fizikus-csillagász a Lendület Program első évi nyertesei közül legtávolabbról, az ausztráliai Sydney-ből tért haza. Számára a visszajövetel szakmai okok miatt volt vonzó: egy önálló kutatócsoport létrehozása, majd sikeres vezetése olyan kihívást jelentett, ami a nemzetközileg is versenyképes finanszírozással egybekötve kellően erős érv volt a sydney-i élet feladása mellett. Jelenleg a csillagászati kutatóintézet munkatársaiból, illetve a Kiss László korábbi szege-di tanítványaiból toborzott kutatócsoport a más csillagok körül keringő bolygórendszer problémáival foglalkozik, kiemelt figyelmet szentelve a Kepler-úrtávcső rendkívül pontos mérési adatainak. Kiss László a kutatómunka napi kihívásai mellett aggodalommal figyeli a magyar tudományfinanszírozás körüli bizonytalanságot. A kutató egy áprilisban elnyert pályázatának egyik fontos célja Fűrész Gábor hét éve Bostonban dolgozó fiatal csillagász hazahozatala lenne, ám a pályázati pénzek befagyasztása miatt a program határozatlan ideig csúszik. „Fiatal kollégának legkésőbb a jövő év elején meg kell tudnom mondani, hogy jöhet-e haza. A bizonytalanság nagyon frusztráló” – fogalmazta meg érzéseit a kutató.

Az MTA Szegedi Biológiai Központjának főigazgatója, Ormos Pál szerint egy kutató-

hely sikerességét alapvetően az határozza meg, hogy a témavezetők milyen programokat visznek. Ha olyan témákat választanak, amelyek a nemzetközi életben is kurrenszek, akkor könnyebben nyerhetnek el pályázati pénzeket. A szegedi biofizikus szerint olyan szakemberek kellene, akik ismerik a világban zajló folyamatokat. Az SZBK szakterületén a nemzetközi élvonalhoz tartozik, de egyre nehezebb tartani a versenyt – a korszerű műszerek nélkül kimaradunk a világban zajló technológiai forradalomból.

„Az MTA-nak nem reformokra, hanem folyamatos megújulásra van szüksége” – állítja Pálinkás József, aki támogatja a Hidrobiológiai Kutatóközpont és Tiszakutató Intézet létrehozását. A Balatoni Limnológiai Kutatóintézet, az Ökológiai és Botanikai Kutatóintézet, valamint az intézet osztályként működő Magyar Dunakutató Állomás mellett ugyanis igény mutatkozott egy, a Tisza-kutatás köré szerveződő akadémiai kutatóhely létrehozására. Ennél sokkal előrébb tart a budapesti Műegyetem területén épülő új akadémiai természettudományi kutatóközpont. A 9,5 milliárdos beruházással kialakítandó helyre – a telek és az épület akadémiai tulajdonba kerül – költözik a Kémiai Kutatóközpont, a Pszichológiai Kutatóintézet, a Geokémiai Kutatóintézet és az SZBK Enzimológiai Intézet. A Műegyetem, az ELTE és az új központ együtt az ország legnagyobb tudásközpontja lesz. A munka 2013 elején indulhat. A költözést követően felszabaduló épületeket az Akadémia értékvesztés nélkül eladhatja. A Kémiai Kutatóközpont eladásából akár hárommilliárd is befolyhat.

Az intézeti hálózat az utóbbi hónapokban nemcsak eredményei miatt került a sajtóba, hanem egyes új intézetvezetők kívülálló számára különösnek tűnő döntései miatt. Körösi András, a Politikatudomá-

ny Intézet új vezetője tudományos celebeket – Galló Béla, Kéri László – bocsátott el. Míg nem csitul a vihar a filozófiai intézetben. Senki sem vitatja, hogy az akadémiai kutatóknak időről időre publikálniuk kell, és az sem árt, ha be-bejárnak az intézetükbe, de nehezen emésztették meg a kollégák, hogy az intézetvezető maga dönti el, melyik publikáció mit ér, s ezen szubjektív értékelést alapján marad vagy kerül utcára valaki. Munkaügyi perek mérgezik a filozófiai intézet légkörét – arra is régen volt példa, hogy közel ezer ember írjon alá petíciót az intézeti dolgozók érdekében.

A viharos helyzet miatt olyan vélemények is felvetődtek, hogy szükség van-e egyáltalán filozófiai (politikatudományi stb.) intézetre? Az MTA elnöke szerint az intézetek létét nem fenyegeti veszély. Szükség van rájuk, mert bizonyos társadalomtudományi kérdések megválaszolása nemzeti feladat. „Az értékelés szempontjairól lehet vitatkozni, de egy dologban nincs kivétel: a kutatók tudományos teljesítményét értékelni kell. Fel kell mutatni, hogy mit hoztak létre az adófizetők pénzéből az adófizetők érdekében” – üzent Pálinkás József.

Az akadémiai intézetek költségvetésének valamivel több, mint a felét állja az állam, a másik felét hazai és külföldi pályázati pénzekből, illetve ipari megbízásokból teremtik elő. Utóbbival a matematikusok, természettudósok tudnak élni, a Zene-tudományi Intézet ipari megbízásainak száma ellenben felettébb csekély. Az MTA elnöke szerint kiszolgáltatottá teszi az intézeteket, hogy működési költségük mindössze felét kapják automatikusan, a többi elő kell teremniük. A cél az, hogy a német Max Planck Intézet hálózat nyolcvanszázalékos alapfinanszírozási arányát érjük el.

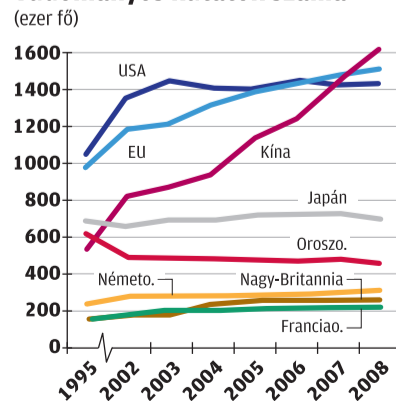
Kenesei István, MTA Nyelvtudományi Intézet igazgatója szerint az MTA intézetei között a humán tudományokkal foglalkozókat tudják a legkevésbé kiegészíteni szűkös költségvetésüket kutatási pályázatokkal. Náluk valamivel jobb helyzetben vannak a társadalomtudománnyal foglalkozó kutatóhelyek. Az egyetlen itthon pályázható forrás, az OTKA kerete évek óta változatlan, márpedig a dolog természeténél fogva az EU által nyújtott lehetőségekből éppen a nemzeti kultúra (irodalom, nyelv, történelem, néprajz) kutatása, illetve emlékeinek archiválása marad ki. Évek óta hangsúlyozzák, hogy ezt a körülményt a hazai pályázati források elosztásánál figyelembe kellene venni, valamint hogy az OTKA keretét meg kellene emelni, amit a kormányok rendszeresen megígértek, aztán nem történt semmi. Fontos lenne a fiatal kutatók számára világos és egyértelmű pályaképet felvázolni. Ezek a helyüket a nemzetközi környezetben kiválóan megálló tehetségek méltatlan anyagi körülmények között és egyértelmű perspektíva nélkül kötelezik el magukat a nekik kedves és az Akadémiának, illetve az országnak fontos kutatások iránt.

„Elnök úr igen gyors léptekkel»áramvonalasította« az Akadémia hierarchiáját, számos vezető munkatársat lecserélt és jelentős mértékben centralizálta a döntési folyamatokat” – állítja Kenesei István. Ezzel egyetemesen bízta az MTA szervezetét és egyirányúvá a döntéshozatalt azokban az ügyekben, amelyekben a vezetés kezében vannak a döntési jogok. A korábbi „kétfejű” (főtitkári-elnöki) hatalommegosztást tehát felváltotta egy „cégszerű” struktúra, amely ha tartós eredményeket hoz, az egész magyar tudományosság javára válik. Bármennyire meglepheti is a kívülállók, a tudományt nem lehet demokratikusan irányítani. Mivel a tudósok között világos „csípésrend” uralkodik, a rangsorban „feljebb levőket” kell nagyobb lehetőségekhez juttatni, és ennek nem a többségi szavazás a célravezető módszere. Az újdonságok közül ki kell emelni a sikeresnek mutatkozó Lendület Programot, amely a külföldön dolgozó kiemelkedő magyar kutatókat hozza haza, és amelyet e szervezeti változás nélkül valószínűleg nem lehetett volna ilyen gyorsan és ekkora anyagi támogatással elindítani.

Szervezettebb, rendezettebb lett a munka, a dolgok kezdenek a helyükre kerülni – értékeli a 2008 májusa óta elnöklő Pálinkás József munkáját Bárony István. Az anyagiak terén azonban semmit sem javult a helyzet, sőt, ha jövőre valóban nem lehet pályázni hazai kutatás-fejlesztési forrásokra, akkor vegetáló üzemmódba kapcsolhatnak az intézetek. A mesterségesen alacsonyan tartott fizetéseket is meg kell emelni, mert az ma a kutatásban is megalkodás csekély.

Az előremenekeülés jegyében tehát elindult a változás. A Lendület Programnak köszönhetően néhány szerencsés fiatal nyugati nívón kutathat, de a döntő többség ezt nem mondhatja el magáról. Ez az állapot azonban nem az Akadémián, vagy annak elnökén múlik, hanem a társadalom értékrendjén és az ország gazdasági helyzetén. Illetve azon a kormányzaton, amelynek nem világosak a tudomány fejlesztésével kapcsolatos céljai.

Tudományos kutatók száma



Magyarországon 1995-ben 10 ezer, 2008-ban 18 ezer kutató dolgozott. A 18 ezerből 2350 főt az MTA foglalkoztatott.

Forrás: HVG, OECD / Népszabadság-grafika